

Iscensättning av läkekonster i folkhemmet

*Läkare och kvacksalvare i svenska folklustspel
decennierna kring 1900-talets mitt¹*

MOTZI EKLÖF är docent i tema Hälsa och samhälle vid Linköpings universitet, verksam främst inom det medicinhistoriska området. Bland publikationerna kan nämnas avhandlingen Läkarens ethos (2000), antologin Perspektiv på komplementär medicin (2004) samt studier i homeopatins historia i Sverige. År 2008 utges boken Kurkulturer om patienter från Sverige på kur hos den schweiziske läkaren Bircher-Benner och det naturmedicinska landskapet under 1900-talets första hälft.

”jag kan bota folk, så jag ä ingen doktor”
Kloka gubben i Bröbo (1948)

Presentationer och re-presentationer av läkaren i skönlitteratur och konst, på film och teater, har väckt ett särskilt intresse i Sverige under de senaste åren, vilket måhända sammanhänger med dagens funderingar kring läkarens roll och auktoritet i hälso- och sjukvården och samhället i övrigt. Bilden av läkaren och läkekonsten i kulturen speglar samtidens syn på yrket. Samtidigt har skildringarna olika upphovsmän och -kvinnor, olika syften och målgrupp och speglar därigenom också olika bilder av läkaren. Vad har varit möjligt att framföra av beröm och klander, vad är möjligt att driva med, vilka skämt går hem – och hos vem?

Att läkaren är en person som förtjänar all respekt och beundran tvivlas självfallet inte på i de kollegiala skriftliga hyllningstalen i läkartidskrifternas minnesteckningar över avlidna kolleger och föregångare.² Här framskymtar olika kategorier av den närmast ideale läkaren: den i tysthet hårt arbetande trotjänaren, den specialinriktade flygelmannen, den framstående läkaren och den därutöver upphöjde centralgestalten i såväl läkarkår som samhällsliv.

En fantombild av den ideale läkaren skulle enligt dessa minnesteckningar kunna beskrivas som en plikttrogen och yrkesskicklig svensk man med anor, personlighet, bildning och humor samt ett kritiskt och objektivt

sinne, som i kollegial anda verkar oegen-
nyttigt för mänsklighetens väl.

Vid sidan av sådana kollegiala och mer
eller mindre hagiografiska skildringar av
läkaren, har denne även framställts på
mindre fördelaktiga vis i andra genrer.

Enligt en genomgång av läkaren som lit-
terär gestalt stod denne emellertid ändå
fram till mitten av 1900-talet i sin vita
rock på en piedestal – oåtkomlig i sin hög-
het antogs han kunna allt, inte endast
medicin, medan läget nuförtiden sägs vara

ett helt annat.³ I film och på TV utmanades en tidigare positiv syn på medicinsk forskning under 1960- och 1970-talen av en betydligt mer negativ syn.⁴ På teater förefaller läkaren dock vara en mindre stereotyp figur än på film och beter sig där oftare som folk i allmänhet.⁵ I en artikel om läkaren i konsten, baserad även på idéhistoriska framställningar, sägs de två motpolerna, den empatiske doktorn kontra den kallhamrade yrkesmannen, vara ständigt återkommande. Vidare sägs att läkarna fick sin upphöjda ställning vid sekelskiftet 1900 och då blev den nya tidens hjältar, som skulle befria människor både från okunskap och sjukdom.⁶ "Auktoriteten är ett faktum" sammanfattar en bild som uppges krackelera först på 1970-talet.

Trots vissa skuggsidor av läkarbilden under 1900-talet – hårdhudade vetenskapsmän, auktoritära myndighetsutövare eller försåtligt förföriska figurer i vita rockar – utgörs sammantaget den kultur- och medicinhistoriska etablerade bilden av läkaren av en föreställning om en stor auktoritet som åtnjutit högt anseende under en stor del av 1900-talet, som först under 1900-talets sista kvartal fick sin gloria något tilltufsad.

Men är denna givna bild generellt giltig? I vilkas ögon har läkaren varit en stor auktoritet, och i vilka avseenden? Det berättigade i frågan ska här motiveras med en presentation av ett hittills i sammanhanget inte granskat empiriskt material som bidrar med andra bilder av läkaren. Genom att fokusera på läkarens förmenta motsats, kvacksalvaren, kan även andra bilder av den formellt korrekta läkaren framträda, som kan komplettera och i viss mån revidera den allmänt accepterade bilden.

I svenska lexikon har kvacksalvaren definierats som en "obehörig utövare av lä-

karkonsten". I den allmänna föreställningsvärlden, liksom uttryckligen i anglosaxiska ordböcker, är en kvacksalvare i stället någon som falskeligen utger sig för besitta en viss kunskap, eller effektiva medel och metoder – med andra ord en bedragare.⁷ Ur medicinsk synvinkel representerar emellertid kvacksalvaren okunskap och charlataneri redan i och med bristen på adekvat medicinsk utbildning och behörighet till läkaryrket, trots att man stundtals begagnat sig av samma behandlingsmetoder.

Var hittar vi då bilden av kvacksalvaren under motsvarande tidsperiod, den som står lägst ner på skalan av förmenta läkar Konstens utövare? Knappast i panegyriska hyllningstal avsedda för det stora rummet, i oljemålade porträtt eller som hjälte i nutida TV-serier. Vi hittar honom – för i likhet med läkaren är även kvacksalvaren under 1900-talet vanligtvis en man – längre ner även i den kulturella hierarkin och på den litterära skalan.

Det har sagts, att vill man veta vad allmogen verkligen tänkt om sin överhet, bör man gå till folkdiktningen.⁸ I folklig kultur kan bilden av både den formellt korrekta läkaren och mer folkliga behandlare förmedlas på ett sätt som är avsett att tilltala en publik som inte själv tillhör de övre samhällsskikten eller hälso- och sjukvårdens behöriga yrkesgrupper. Och på amatörteater, i s.k. pilsnerfilm, i skämtteckningar och i arbetarlitteratur har skildringar av den bedräglige, farlige, sunkige och löjeväckande kvacksalvaren som med magiska åtbörder bokstavligen lurar skjortan av allmogen, även kompletterats med bilder av den både kloke och duglige obehörige behandlaren som haft en förmåga att kommunicera med och i ödmjukhet erbjuda sina medmänniskor hjälp – stundom även i svårbotade fall

som vitrockade läkare misslyckats med. En analys av dessa bilder av konkurrerande utövare av läkekonst som förmedlats i folklig kultur kan – med hänsyn tagen till respektive genres särart – bidra till ökad förståelse för styrkeförhållandena mellan olika aktörer på hälso- och sjukvårdens område och modifiera beskrivningarna av den grad av auktoritet de åtnjutit bland befolkningen.

Här ska en särskild folklig genre presenteras, nämligen folklustspel publicerade i Sverige decennierna kring 1900-talets mitt. De utgörs av små skruvade historier som varit avsedda att med hjälp av igenkänningsfaktorer roa det mest obildade befolkningsskiktet. Genren har sina

rötter i medeltidens och renässansens folkliga och offentliga skrattekultur i den franske författaren François Rabelais' (1494–1553) anda. Den offentliga skrattekulturen framträdde i karnevaliska upptåg och i marknadsgycklares och charlataners högljudda verksamheter på gator och torg och utgör en folklig motkultur, som har beskrivits väl av den ryske språkteoretikern Michail Bachtin, och vars tankar i sin tur har kopplats till den svenska folkliga kulturen av Richard Estreen.⁹ Denna folkliga motkultur intar ett mycket respektlöst förhållande till såväl överhet som normalitet. Den bygger på förhållandet mellan motsatser, att man vänder upp och ner på saker och ting, förvandlar dem

François Rabelais (1494–1553) var franciskanermunken som lämnade klosterlivet för att studera medicin i Montpellier. Denne läkare är dock mest känd för sina böcker om de groteska jättarna Pantagruel och Gargantua. Den folkliga skrattekultur han skildrar och representerar har fått en fortsättning i de svenska folklustspelen.

till deras motsats. Här ställs ofta det höga mot det låga, det vårdade mot det ovårdade, det manliga mot det kvinnliga, arbetare och bönder mot finare folk, det urbana mot det lantliga, och det bedrägliga uppsåtet mot en altruistisk god moral och så vidare. Yttringar av denna genre har decennierna kring 1900-talets mitt resulterat i vad som ansetts vara usel skräpkultur som frossat i superi och annan omoral, och som såväl borgerlighet som arbetarrörelse tagit avstånd från.¹⁰

Som Bachtin påpekar, har det sedan länge funnits förbindelser mellan populärmedicinens respektive folkkonstens former.¹¹ Under renässansen levde de folkliga skådespelens former i gott grannskap med populärmedicinens former, med apotekare och örthandlare, med droghandlare som sålde undergörande medel av alla tänkbara slag och med just kvacksalvare. Kombinationen läkare och artist i en och samma person var inte ovanlig, och ordet "charlatan" lär också ha fått sin pejorativa betydelse relativt sent.¹² I några folklustspel är det också kvacksalvaren som är huvudperson – men indirekt också läkaren. För även om det vid första anblicken är kvacksalvaren som karikeras i dessa folklustspel, så utgör denne också en satirisk framställning av läkaren. Och även om genren i sig innebär den uppochnervända världen, räcker det ibland med en vridning endast ett kvarts varv, för att såväl likheter som skillnader mellan läkarens och kvacksalvarens verksamhet – de förment diametralt motsatta entiteterna – ska kunna framträda tydligt.

Folklustspelen skrevs under den tid då det svenska folkhemmet började byggas upp. Statarsystemet fanns kvar till 1945, många arbetare och tjänstefolk på gods och gårdar levde under miserabla förhållanden. Lubbe Nordström rapporterade år

1938 från Lort-Sverige, där han ansåg prästerna representera den gamla unkna ofriheten och okunskapen, medan läkarna utmålades som den nya tidens hjältar, som ansågs ha fått otillräckligt inflytande på utvecklingen.¹³ Socialdemokraten Axel J. Höjer tillträdde som medicinalstyrelsens chef 1935 och inledde då en uttalad kamp mot kvacksalveriet. Detta var en tid då film, teater och det tryckta ordet hade börjat nå ut till allt fler i befolkningen, och det skrevs många folklustspel under 1930–1950-talen i bondkomikens efterföljd, som hade haft sin storhetstid decennierna dessförinnan.¹⁴ I folkhemstanken ingick att folket skulle bildas och impregneras mot tro på magiska under och kvacksalvares förmåga, likväl som mot usla kulturyttringar som bondkomik och folklustspel utan högre syfte än att roa massorna. Att en mindre väl fungerande läkarvård var en förutsättning för kvacksalveriet är ett underliggande tema i folklustspelen. Samtidigt hade denna förment omoraliska genre ett starkt moraliskt och uppfostrande budskap till allmänheten, där den omedelbara sensmoralen var att inte låta sig luras av kvacksalvare.

En sökning via Libris av publicerade folklustspel med ord i rubriken som skulle kunna ha med läkekonst, medicin och hälsa att göra resulterade i tre kategorier av relevans i sammanhanget:

1. de som har en kvacksalvare, homeopat eller klok gubbe som huvudperson och som utspelar sig i en behandlingsmiljö (5 stycken),
2. de som handlar om någon slags medicin eller kur i vardaglig miljö (2) samt
3. de som berör ämnet i marginalen eller i överförd bemärkelse (2).

Här är det framför allt den första kategorin som ska presenteras, där det är den sa-

tiriska formen som dominerar; i de andra fallen kan det handla även om humoristiska dramer utan ett uttalat satiriska elementet. Det kan inte uteslutas att fler folklustspel med denna inriktning finns. Det har inte gått att utröna om folklustspelen ifråga över huvud taget visades för publik, men de har inte filmatiserats.¹⁵

I centrum för handlingen i den första kategorin folklustspel står den praktiska verksamheten på läkarkonstens område i förhållande till patienterna: inte bara den explicita behandlingen med hjälp av olika medel, utan även bemötande, kommunikationsförmåga, upptagande av anamnes, ställande av diagnos, förmedlande av goda råd osv. Materialet visar att manusförfattarna – med näsa för igenkänningsfaktorer och oppositionslusta hos publiken – var medvetna om de egenskaper, attribut och åtbörder som såväl kvacksalvare som läkare använder sig av sin verksamhet i syfte att imponera på patienterna och bidra till den botande effekten. Och kriterierna för vad som skiljer den äkte läkaren från den falske har här inte självklart med formell behörighet att göra.

En vanlig handling i dessa folklustspel är den manlige kvacksalvaren som bedriver praktik i hemmet under synnerligen enkla och lantliga förhållanden. Han kan ha bytt yrke, gärna från skomakaryrket som ett markant brott mot det moraliska talesättet att skomakaren skall förbli vid sin läst.¹⁶ Någon betecknas som "ögon-diagnostiker, homöopat å naturläkare, idiot å humbugsmakare", allt i ett.¹⁷ Den ena efter den andra av byborna eller bönderna runtomkring kommer och låter sig duperas av vederbörandes diagnos och behandling, ända tills han till slut avslöjas på ett eller annat sätt, i något fall av en ung och klarsynt provinsialläkare som gärna vill äkta dottern i familjen. I till ex-

empel regianvisningarna till Kloka gubben i Bröbo från 1948, anges huvudpersonen vara en äldre och föga aptitlig farbror, som ska verka knipslug och vars renlighet lämnar en hel del övrigt att önska.¹⁸ Handlingen ska utspela sig i ett slarvigt och tillstökat rum. Lustspelet uppges vara avsett som en drift med kvacksalvare, kloka gubbar och gummor och folks godtrogenhet gentemot dem. Huvudpersonen bör därför framställas så att det tydligt framgår att han endast slår mynt av folks tro på undergörare.

Drivkraften bakom yrkesvalet och verksamheten är givetvis av monetärt och icke altruistiskt slag; här finns troligen pengar att tjäna, alternativt betalning in natura av något slag. Hederligt arbete ställs mot ekonomiskt geschäft.

Männen – såväl kvacksalvare som patienter – är ofta mycket auktoritära i sitt uppträdande gentemot kvinnorna, ber dem hålla tyst då de inte anses begripa sig på "doktarereng", eller strävar efter att skrämma upp dem, som en kvacksalvare medvetet gör, för "annars bryter dom mot ordinationen".¹⁹ Kvinnorna anses helt enkelt inte förstå sig på läkekonstens villkor. Kvacksalvaren är i regel en man, medan kvinnorna i hans närhet, enligt dessa folklustspel, ofta genomskådar bluffen och försöker modifiera ytterligheterna; till skillnad från männens excesser representerar de något slags sunt bondförnuft. I en pjäs som handlar om folkmedicin i vardaglig kontext, lyckas kvinnan i huset med hjälp av en kärleksdryck från "Lina i Gläntan" (ihopkokt på ormskallar och fladdermusben) få de unga tu att bli kära i varandra.²⁰ Kvinnorna är nöjda med sitt tilltag – "vi kvinnor måste hålla ihop", sägs det.

Skillnader mellan män och kvinnor på den medicinska marknaden framträder

även i historikern Sofia Lings avhandling om de kvacksalverianklagade under 1800-talet: toleransen var betydligt mindre med de öppet konkurrerande männen, jämfört med kvinnornas mer vardagsnära folkmedicinska verksamhet, som behandlades mer överseende.²¹ De patienter som gärna låter sig luras i dess folklustspel, är emellertid både män och kvinnor.

De medel, som kvacksalvaren begagnade sig av, är uppenbarligen hämtade från säker och välbekant källa.

Rösten och språket har alltid varit ett viktigt redskap för både marknadsgycklaren, kryddkrämaren och charlatanen – ofta en och samma person – som velat marknadsföra sina varor i det offentliga rummet.²² Det talade ordet har också alltid i sig ansetts besitta läkande krafter (eller motsatsen). Ett språk, som folk i alla fall inte antas begripa den sanna innebörden av, förefaller också vara ett kännetecken både för den ärlige läkaren och den bedräglige utövaren av läkekonst. Kvacksalvarna i folklustspelen använder sig gärna av förvrängt medicinarspråk som blir till nonsens utan reell innebörd, men som låter lärt – och alltid låter någon sig luras av orden som används som ett magiskt abrakadabra hokusfokus filiokus. Kvacksalvarna kan tala om att ställa en "diabolisk diagnos", om att någon lider av "en svårartad gastronomisk kverulans i gallgångarna", att "nymfkörtlarna är angripna", det råder "sjukdomstillstånd i vertibraterna, me åtföljande kortslutning i själva galleriet", att "protoplasman har börjat ändra karaktär", eller att det nu blir "explosjoner å deklamasjoner blann bacellerna".

Ett behandlingsförslag går ut på att "föryngra blodplasmaten i ganglierna", vilket kräver vissa psykiatriska förutsättningar, för "då måste man förstås förhålla

sig fullständigt apatisk, annars kan de ta hus i helsike å sluta me en fullständig kallopp".²³ Det lärda latinet, eller snarare grekiskan, gamla folkmedicinska magiska ramsor samt fullständig gallimatias blandas friskt samman, men antas ha samma effekt på den oinvigda allmänheten, som vart och ett för sig.

Här ser vi återigen det rabelaiska arvet. Han använde sig medvetet av ett frigjort språk med långa absurda ordkombinationer. Bachtin pekar på att texten tillkom under en tid då den gamla ordningen höll på att brytas upp och ge plats för en ny. Nonsensspråket gav människan en stunds befrielse från förlegade tankebanor och banade väg för nya tankar. Traditionen att använda grameolot, ett specialspråk, eller svårartad blandning av dialekt på scen syftade också till att skapa de i sammanhanget viktiga missförstånden. Det dialektala och absurda pråket i folklustspelen kan tolkas som uttryck för den tidens drift med det högravande, pretentiösa och krystade i medicinarspråket.

De fysiska gesterna har alltid haft stor betydelse i mötet mellan patienten och dennes behandlare, vilket aktörerna på området varit mycket medvetna om. En kvacksalvare i det enda stycket med kvinnlig författare utger sig för att kunna utläsa sjukdomarna ur den frånvarande alkoholsjukes skjorta och han tar tillfället i akt att ta mannens parti gentemot kvinnan. Efter ett tag börjar han slita i skjortan, svänger den några varv över huvudet – "simsalabim, alkoholium, absolutium" – spottar på den, lägger den på golvet och hoppar på den och förklarar därefter att mannen ifråga inte kommer att smaka sprit igen bara hustrun är snäll mot honom. Hon går nöjd hem igen.²⁴

De materiella attributen är liksom språket och åtbörderna viktiga markörer av

den rätta identiteten, och har även de en magisk eller suggestiv funktion. Att den kliniskt rena vita rocken och stetoskopet är viktiga markörer för läkaren är allom bekant – därför iklär sig kvacksalvaren här givetvis i en föga ren slaktarskjorta och ser till att ha rätt verktyg till hands. I manusanvisningarna till en pjäs från 1943 anges att huvudpersonen ska vara "maskerad och klädd till naturläkare", och han plockar senare upp en ficklampa, en hörlur, en bok och ett stort förstoringsglas ur sin väska.²⁵ Överlag används trattar och vattenkannor som lavemangskannor, en barometer fungerar som termometer, en gungstol blir en utmärkt "operationsstol" och det moderna stetoskopet ersätts av hörlurar av papp – precis en så enkel konstruktion som den första distans- och ljudförstärkande anordningen såg ut i upphovsmannen René Laennecs (1781–1826) tappning. Det handlar om att förenkla och förgrova det förment sofistikerade, och att peka på att det enkla fungerar lika bra som det komplicerade.

Vatten eller sprit fungerar också alldeles utmärkt som traditionellt läkemedel. Särskilt Åsa-Nisse rekommenderar i sin roll som klok gubbe i en pjäs från 1953 givetvis brännvin både utvärtes och invärtes.²⁶ Ordinationen var inte helt gripen ur luften. Vid den tiden var det inom den mer konventionella medicinen fortfarande helt okey med ordinationer av rödvin, pilsner och konjak som medicin intagen oralt eller rektalt, åtminstone att döma av Hedenii terapeutiska vademecum från 1949, som kanske är det närmaste man kan komma nationella medicinska riktlinjer från den tiden.²⁷

Vad Åsa-Nisse gör (eller rättare sagt författaren Stig Cederholm låter honom göra) är att förvandla borgerliga och finare ordinationer till mer folkligt förankrade

sådana – brännvin var definitivt en mer proletär dryck än rödvin och konjak, och hör till de få alkoholhaltiga drycker som inte finns uppräknade i Hedenii rekommendationer. Det är som bekant en fördel att kunna tala med bönder på bönders vis, för att väcka förtroende snarare än miss-
troende.

Slutklämmen i folklustspelen är ibland – inte alltid – att vederbörande blir avslöjad som den bedräglige humbugsmakare han är, eller att bedragaren på något annat än läkekonstens område får smaka på sin egen medicin, som att få en hel hink av sitt medicinvatten hållt över sig. Författaren Albert Viksten skrev år 1934 ett aktstycke, i vilket en "judlort" får en "hästkur" i form av stryk.²⁸ Denna osmakliga spark nedåt kan i dåtidens antisemitiska kontext ha syftat till en förnedring av vad som av vissa uppfattades som dåtidens ekonomiska överhet som berikade sig på andras bekostnad, vilket också var grundtemat i pjäsen.

Folklustspelen kan tolkas på flera olika sätt, med hänsyn tagen till genrens kännetecken.

Det ibland uttryckliga syftet kunde vara att driva med den gamla primitiva folkliga medicinen med sina enkla attribut och medel samt en medvetet bedräglig läkekonst, det ekonomiska geschäftet, och att få det lättlurade klientelet att skratta åt sig självt och inse det absurda i tron på kvacksalvare och under. Samtidigt rymmer folklustspelen en kritik även av den samhälleligt understödda medicinen och den gamla generationen behöriga läkare.

En poäng med det beskrivna språket, åtbörderna, attributen, de diagnostiska och terapeutiska medlen, var att det hur som helst inte var andra mer äkta och mer sofistikerade egenskaper eller varor som

ansågs göra susen, utan att det var tron på läkemedlet som satte fart på de självläkande krafterna. Och då spelade det ingen större roll om det var en läkare eller kvacksalvare som levererade de effektiva orden, åtbörderna och medlen. Hundra år tidigare hade det också mycket riktigt varit den medicinska sakkunskapens uttryckliga ståndpunkt att det var löjligt av allmänheten att tro att det var läkaren eller läkemedlet som åstadkom behandling och läkning, när det i själva verket handlade om diet, hygien och naturens självläkande krafter.²⁹

Och även om medicinen vid mitten av 1900-talet började få en mer verkningsfull terapeutisk arsenal, kan man ifrågasätta om tilltron till läkarens praktiska förmåga var så stor. Även om syftet i folklustspelen var att förlöjligen överheten, görs detta bäst genom stråk av sanning. Som det sägs i ett folklustspel från 1943 som skäl till varför kvacksalvare anlitas: "när de så kallade riktiga läkarna ingenting kan så..." En annan kommentar som fälls är att det är "rent på tok, att du ska låta en sån där kvacksalvare ta livet av dej, när det finns hederliga läkare, som kan göra de både billigare och bekvämare."³⁰ Och när patienterna titulerar kloka gubben i Bröbo "doktorn", svarar han: "Nä, jag kan bota folk, så jag ä ingen doktor."³¹

Det är således tveksamt om läkaren vid denna tid av folket tillskrevs någon bättre botande förmåga än kvacksalvaren. I något av folklustspelen representeras den nya generationen i samhället av en ung dam – kvacksalvarens dotter – som vill äkta den unge blivande läkaren. Det intressanta med den läkarbilden är att han – fortfarande definitivt en man – för det första ännu inte visat sin duglighet i praktiken. Han representerar i stället ett löfte inför framtiden om en bättre och mer moralisk

medicin. Samtidigt pekar den planerade alliansen på ett klassöverskridande som torde ha varit otänkbart några decennier tidigare. Läkaren skulle inte längre representera en socioekonomisk överhet och utgöra föremål för hån och förlöjlighanden. Och folkhemmets hälso- och sjukvård skulle byggas i samförstånd mellan läkare och folk.

Den bild av läkarens auktoritet som framskymtar i de aktuella folklustspelen förefaller således för det första vara mer knuten till social ställning, samhälleligt stöd och myndighetsutövning, än till den praktiska läkekonsten. I terapeutiskt hänseende förefaller läkaren inte ha utgjort någon auktoritet ur folkets perspektiv. Att den praktiska läkekonsten och behandlande förmågan har tillmätts liten betydelse i läkares skapande av sitt yrkes ethos, har säkerligen bidragit till att människor vänt sig till andra behandlare av varierande kvalisort, och fortsätter att göra så. Vad som sedan de facto utgör ett äkta läkemedel och en botande förmåga är en annan fråga och ett annat ämne, liksom huruvida den nya generationens läkare bättre förmått att uppfylla folkets krav på en botare.

NOTER

- ¹ Studien presenterades vid "The XXIst Nordic Medical History Congress" i Umeå den 13–16 juni 2007.
- ² Eklöf 1997 och 2000.
- ³ Böttiger 2000, s. 163.
- ⁴ Weiner 2001.
- ⁵ Rössner 2002.
- ⁶ Hemborg Kristiansson, Stolt & Nilsson 2006.
- ⁷ Eklöf 2001.
- ⁸ Sandklef 1945, s. 9.
- ⁹ Bachtin 1986, Estreen 1986.
- ¹⁰ Sundgren 2007.
- ¹¹ Bachtin 1986, s. 162.

- ¹² Estreen 1986, s. 27.
- ¹³ Nordström 1938.
- ¹⁴ Ericsson 1971, s. 14–16.
- ¹⁵ Ett danskt manus i ämnet som filmats i både Danmark och Sverige och som även satts upp på teater i Sverige – Kloka gubben – tillhör en dramatisk genre utan tydliga karikerande och satiriska inslag, och behandlas inte närmare i denna studie.
- ¹⁶ Ossiander 1941.
- ¹⁷ Spjuver 1943.
- ¹⁸ Sjölund 1948.
- ¹⁹ Cederholm 1953, Spjuver 1943.
- ²⁰ Granåsen 1945.
- ²¹ Ling 2004.
- ²² Bachtin 1986, s. 162.
- ²³ Se t.ex. Spjuver 1943, Cederholm 1953.
- ²⁴ Thunstedt 1945.
- ²⁵ Spjuver 1943.
- ²⁶ Cederholm 1953.
- ²⁷ Lichtenstein 1949.
- ²⁸ Viksten 1934.
- ²⁹ Eklöf 2007.
- ³⁰ Spjuver 1943.
- ³¹ Sjölund 1948.

REFERENSER

- Bachtin, Michail, 1986 (1965). *Rabelais och skratets historia: François Rabelais' verk och den folkliga kulturen under medeltiden och renässansen*. Gräbo: Anthropos.
- Böttiger, Lars Erik, 2000. *Diktade doktorer: Läkaren som litterär gestalt*. Stockholm: Läkartidningen.
- Cederholm, Stig, 1953. *Åsa-Nisse som klok gubbe*. Kristianstad: Malmgrens förlag.
- Eklöf, Motzi, 1997. "Den ideala läkaren. En minnesteckning." I: *Svensk medicinhistorisk tidskrift* 1997;1 (1):97–123.
- Eklöf, Motzi, 2000. *Läkarens ethos: Studier i den svenska läkarkårens identiteter, intressen och ideal 1890–1960*. Linköping: Linköpings universitet.
- Eklöf, Motzi, 2001. "Doctor or quack: Legal and lexical definitions in twentieth century Sweden." I: Jütte, Robert; Eklöf, Motzi & Nelson, Marie C. (eds.), *Historical aspects of unconventional medicine: Approaches, concepts, case studies*. EAHMH Network series 4. Sheffield: European association for the history of medicine.

- Eklöf, Motzi, 2007. "The homeopathic hospital that never was: Attempts in the Swedish Riksdag (1853–1863) to obtain support of government authorities for establishment of a homeopathic hospital, and the issue of theory versus empiricism in medicine." I: *Medizin, Gesellschaft und Geschichte* (under utgivning).
- Ericsson, Uno Myggan, 1971. *På nöjets estrader: Bondkomiker*. Stockholm: Bonniers.
- Estreen, Richard, 1986. *Hör upp gott folk! Om folkliga skådespelare och berättare*. Stockholm: Entré & Riksteatern.
- Granåsen, Nils-Olof, 1945. *Kärlek och trolltyg*. Folklustspel i 1 akt. Kristianstad: Malmgrens förlag.
- Kristiansson, Mia Hemborg; Stolt, Carl-Magnus & Nilsson, Peter M., 2006. "Empatisk doktor eller kallhamrad yrkesman – läkaren i konsten." I: *Läkartidningen* 2006;103 (44):3393–3396.
- Lichtenstein, Adolf (red.), 1949. *Hedenii terapeutiska vademecum*. Stockholm: Bonniers.
- Ling, Sofia, 2004. *Kärringmedicin och vetenskap: Läkare och kvacksalverianklagade i Sverige omkring 1770–1870*. Uppsala universitet.
- Nordström, Ludvig, 1938. *Lort-Sverige*. Stockholm: Kooperativa förbundets bokförlag.
- Ossiander, Gunnar, 1941. *Klack-Olles skönhetsinstitut*. Folklustspel i en akt. Eslöv, Karnevalslagret.
- Rössner, Stephan, 2002. "Doktorn på scen – en genomgång av läkarroller i dramatiken." I: *Läkartidningen* 2002;99 (38):3718–3721.
- Sandklef, Albert, 1945. *Folktankar och folkhumor: Om överheten, om den dumme, om det passande och annat mera*. Stockholm: Lantbruksförbundets tidskrifts AB 1945.
- Sjölund, Pelle (pseud. för Georg Falk), 1948. *Kloka gubben i Bröbo*. Folklustspel i en akt. Kristianstad: Malmgrens förlag.
- Spjuver, Peter (pseud. för Ernst Lind), 1943. *Kärlek och kvacksalveri*. Falun: Lindarnas förlag.
- Sundgren, Per, 2007. *Kulturen och arbetarrörelsen: Kulturpolitiska strävanden från August Palm till Tage Erlander*. Stockholm: Carlssons.
- Thunstedt, Dagny, 1945. *Petter Jönsson hos kloka gubben*. Hässleholm: R. Frenessons förlag.
- Weiner, Gena, 2001. "Hjälte, bov eller förförare: Läkarens roller på bioduken stereotypa men fascinerande." I: *Läkartidningen* 2001;98 (15): 1814–1820.
- Viksten, Albert, 1934. *Hästkurer*. Folklustspel. Falun: Lindarnas förlag.

SUMMARY

*Staging of the Healing Arts
in the Swedish Welfare State
Doctors and Quacks in Mid 20th Century
Swedish Burlesque Comedy*

The image of the doctor established by cultural and medical history is that of a great authority who was held in high esteem during a large part of the 20th century but whose halo became somewhat tarnished during the final 25 years. The question is whether this image is generally valid. In whose eyes was the doctor a great authority and in what respect? With the aim of studying the image of the doctor and his supposed antithesis – the quack – from a folk perspective, Swedish burlesque comedy published from 1930 through the 1950s has been

studied here. In this genre originating from the folk humour of the Middle Ages, in the spirit of Rabelais, and scoffed at by the upper classes of society, the quack has a more prominent role than the doctor, and he uses the same agents, although they are simpler and more twisted. A medical moral that can be extracted from the theatre productions is that the doctor is hardly credited with better curative powers than the quack. On the other hand, the new generation's doctor represented a promise for the future regarding higher ethical standards and thereby better medicine right from the start. That relatively little importance was attributed to practical healing arts and treatment capabilities in the creation of the medical profession's ethos certainly contributed to the fact that people also turned to other types of practitioners.